

דף שבועי

בס"ד

פרשת במדבר, תשפ"ג, מספר 1520

החלפת הבכורות בלויים

יצחק הנשקה

הרעיוני למצוות שבבכורות. אך המידע על ההחלפה – בתחילה תפקדו הבכורות כשבט לוי, והתפקיד עבר לשבט לוי – מה נוכל ללמוד מזה?

לא רק שאין כאן הנחיה מעשית, אלא עבודת שבט לוי מוצגת כדבר של בדיעבד. ראוי היה שהבכורות יעבדו, ובגלל סיבה עלומה – התורה אינה מבהירה את סיבת ההחלפה – לא הם עובדים אלא שבט לוי. המצב הקבוע של עבודת הכהנים במקדש הוא בעצם מצב של בדיעבד, לא כך עלה במחשבה תחילה. כל שכן לפי ההסבר של חז"ל, שההחלפה נעשתה משום חטא העגל. כך במדבר רבה בפרשתנו (פרשה ג, ה): "בתחלה היתה העבודה בבכורות, ולפי שקלקלו בעגל זכו לויים על שלא טעו בעגל ליכנס תחתיה"¹, וכך כתב רש"י (ג:יב). עבודת המשכן כביכול נגועה בחטא,² שבלעדיו היא הייתה נעשית בידי הבכורות. אם כך, לשם מה לספר על זה?

בעל "אור החיים" כותב (בר' מט:כח; במ' ג:מה)³ שעבודת הבכורות במקדש עתידה לחזור לעתיד לבוא. אם אכן כך, אזי מובן מדוע התורה מודיעה על ההחלפה: בתחילה נמסרה העבודה לבכורות, ולעתיד לבוא הם יחזרו לעבוד.⁴ סיפור ההחלפה מהווה רקע למה שעתיד להיות בעתיד.

1 ההסבר הזה מופיע במדבר רבה פעמים רבות, כמדרש על פסוקים שונים בפרשתנו ובעוד פרשות. בבראשית רבה (ויחי פרשה צח, ד) מדובר על חטא אחר, של ראובן: "יתר שאת ויתר עז, הבכורה היתה שלך והכהונה היתה שלך והמלכות היתה שלך ועכשיו שחטאת נתנה הבכורה ליוסף והכהונה ללוי והמלכות ליהודה". הצד השווה במקורות השונים הוא שהבכורות חטאו, ומשום כך ניטלה מהם העבודה.

2 כדברי הספורנו (דב' כו:יג): בחטאינו ובעוונות אבותינו הוסרה העבודה מהבכורות.

3 הוא כותב את הדברים בשם חז"ל: בבראשית הוא מציין לספרי בהעלותך, ובפרשתנו הוא מציין לילקוט, אך בשני המקורות לא נאמר משפט כזה ולא ברור למה התכוון.

4 רעיון דומה נמצא באגרא דכלה, ספרו של ר' צבי אלימלך שפירא מדינוב, מחבר "בני יששכר": "יעקב קנה הבכורה לימות המשיח שאז שוב יהיה העבודה בבכורות ויקום

פרשתנו מורכבת מנושאים שאין בהם הפתעה: מפקדים, פירוט סדרי החנייה של השבטים ופירוט מקצת התפקידים של הלוויים במשכן. הנושא שאינו צפוי הוא ההחלפה.

וְאֵינִי הִנֵּה לִקְחָתִי אֶת הַלְוִיִּם מִתּוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל תַּחַת כָּל בְּכוֹר פֶּטֶר רְחֵם מִבְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְהָיוּ לִי הַלְוִיִּם. כִּי לִי כָּל בְּכוֹר בְּיּוֹם הַכֹּתִי כָּל בְּכוֹר בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם הַקְּדַשְׁתִּי לִי כָּל בְּכוֹר בְּיִשְׂרָאֵל מֵאֲדָם עַד בְּהֵמָה לִי יִהְיוּ אֲנִי ה' (במ' ג:יב-יג).

הייחוד של הבכורות לא נתחדש כאן, שכן עניין זה מפורש בתורה כמה פעמים ומשני טעמים:

א. במסגרת של הראשית השייכת לה' – ביכורים, בכור בהמה, חלה (– ראשית עריסותיכם) – בכל אלו יש קדושה. מתבקש שגם לבכור אדם תהיה התייחסות ייחודית.

ב. מאז מכת בכורות קיבלו הבכורות התייחסות מיוחדת, כפי שנאמר כאן וגם ביציאת מצרים: "וַיְהִי כִּי הִקְשָׁה פְרַעֲוֹה לְשַׁלְּחַנּוּ וַיַּהַרְג ה' כָּל בְּכוֹר בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבְּכֹר אָדָם וְעַד בְּכוֹר בְּהֵמָה עַל כֵּן אֲנִי זֹכֵר לֵה' כָּל פֶּטֶר רְחֵם הַזְּכָרִים וְכָל בְּכוֹר בְּנֵי אִפְרָיִם" (שמ' יג:טו).

קדושת הבכורות, קודם להחלפתם, נתפסה ע"י חז"ל בהקשר של עבודת הקורבנות. כך אמרו במשנת זבחים (פ"ד, ד): "עד שלא הוקם המשכן היו הבמות מותרות ועבודה בבכורות. משהוקם המשכן נאסרו הבמות ועבודה בכהנים". הרמב"ם (בפיה"מ שם) ביאר: "לפי שהעבודה תמיד לא היתה אלא בבכורות מאדם עד משה רבינו".

השאלה היא, מה מטרת התורה בסיפור הזה של קדושת הבכורות שהייתה והוחלפה. הצורך במידע על קדושת הבכורות ברור, שכן קדושה זו היא הבסיס

* יצחק הנשקה, פסגות.

התשובה טמונה בסיפור החלפת הבכורות. החלפה זו אינה רק פרסונלית, שכן יש הבדל מהותי בין שבט לוי לבכורות. אם הבכורות מהווים את ההנהגה הרוחנית, משמעות הדבר היא שהנציגים של עם ישראל באים מתוכו, כל משפחה והנציג שלה. ואילו אם שבט לוי נושא בעול, המשמעות היא שהעבודה וההנהגה נתונות בידי שבט אחר. כפי שכתב זקני הרב הירש (שמ' יג:ג) על תפקיד הבכורות:

הם ישאו וייצגו בתוך הבתים והמשפחות את התודעה הלאומית של מרות א-לוהית וייעוד א-לוהי.

המנהיגים צמחו מתוך המשפחות, לא הוצנחו מבחוץ. לעניין זה, הבכורות הם מקרה פרטי – לכל משפחה ולכל קהילה מורה הדרך שלה, שבאופן טבעי הוא בכור אך לאו דווקא. כך עולה ממדרש במדבר רבה (פרשה ד, ח):

ותדע לך שהיו הבכורות מקריבים עד שלא עמד שבטו של לוי ... מת שם ומסרה לאברהם, וכי אברהם היה בכור אלא מפני שהיה צדיק נמסרה לו הבכורה והקריב.

כך כתב בעל הט"ז בספרו "דברי דוד" (בר' כה:לא):

דקודם שנאסרו הבמות לא היה איסור לזר להקריב אם הוא איש צדיק וראוי לכך, אלא שמן הסתם חלקו כבוד לבכורות.

וכך עולה גם ממקורות נוספים.

עבודת המקדש עברה לכוהנים, אך תפקיד ההנהגה הרוחנית חזר למצבו המקורי; הנהגה רוחנית הצומחת מתוך העם. זאת משמעות הסיפור על החלפת הבכורות בשבט לוי: בתחילה הייתה הנהגה שצומחת מתוך העם. הנהגה זאת כשלה, והוחלפה בשבט לוי. אך התורה מכינה את הקרקע למה שעתיד להתרחש: תפקיד ההנהגה הרוחנית יחזור להיות מופקד בידי מנהיגים טבעיים שיצמחו מתוך הקהילות והמשפחות, כפי שאכן נעשה.

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא

לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של

אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:

<http://www1.biu.ac.il/parasha2>

כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il

ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.

הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן

יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון
עורכת לשון: רחל הכהן שיף

אך יש מן האחרונים⁵ שתמהו: איך אפשר לשנות את דיני התורה שמטילים על הכוהנים את העבודה? העבודה פסולה בזר, וגם הבכורות מוגדרים זרים. בהלכות הקורבנות והעבודה של הרמב"ם, ובשאר מקורות ראשונים, אין זכר לחזרת הבכורות לתפקיד כלשהו. קשה לחדש חידוש כזה ללא מקור מוצק, כאשר הוא עומד בניגוד לעיקר התשיעי ש"זאת התורה לא תהא מוחלפת".

נשארנו א"כ עם השאלה, לשם מה התורה מספרת על החלפה; מה ערכו של המידע על הקדושה שניטלה מן הבכורות והגיעה לכוהנים?

ניתן להציע מענה על בסיס הגרעין שבדברי "אור החיים".

תפקידו של שבט לוי אינו מוגבל לעבודה במקדש; הם אמורים לשמש כמנהיגים רוחניים, כפי שעולה ממקורות רבים: "וּבְאֵת אֵל הַכֹּהֲנִים הַלְוִיִּם וְאֶל הַשֹּׁפֵט וְגו' (דב' יז:ט) – אין מדובר כאן בפולחן אלא בהנהגה. כך גם: "וְעַמְדוֹ שְׁנֵי הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר לָהֶם הָרִיב לְפָנַי ה' לְפָנַי הַכֹּהֲנִים וְהַשֹּׁפֵטִים" וגו' (שם יז:ז). כך משתמע מתפקידו של הכהן המדבר אל הצבא בעת מלחמה – תפקיד שאינו פולחני ומתאים למנהיג רוחני, וכך עולה ממקומות נוספים בתורה. רעיון זה מודגש מאוד בדבריו המפורסמים של מלאכי, המופנים אל הכוהנים: "כִּי שִׁפְטֵי כֹהֵן יִשְׁמְרוּ דַעַת וְתוֹרָה יִבְקְשׂוּ מִפִּיהוּ כִּי מִלֶּאֲפֵ ה' צְבָאוֹת הוּא" (ב:ז). גם הרמב"ם כתב בסוף הלכות שמיטה ויובל:

ולמה לא זכה לוי בנחלת ארץ ישראל .. מפני שהובדל לעבוד את ה' לשרתו ולהורות דרכיו הישירים ומשפטיו הצדיקים לרבים שנאמר "וירו משפטיך ליעקב ותורתך לישראל".

אמנם, בפועל עבדו הכוהנים במקדש ולא תפקדו כאנשי הרוח והמוסר. אחרי הפסוק דלעיל במלאכי, הפסוק הבא מתאר את שקרה בפועל: "סִרְתָּם מִן הַדָּרֶךְ הַכְּשִׁלְתָּם רַבִּים בְּתוֹרָה שַׁחְתָּם בְּרִית" (ב:ח). כך עולה ממקורות רבים נוספים המלמדים על רמה מוסרית ירודה של הכוהנים, חלקם לפחות, בתקופת בית שני.

חז"ל הם שתפקדו כמנהיגים רוחניים, מורי הוראה ומלמדי תורה, במקום הכוהנים, ומצב זה נמשך מימי בית שני ועד היום. האם אנחנו צריכים לשאוף לתיקון, ולהציב את שבט לוי בחזרה במקום הרבנים?

⁵ יעקב ויעבוד עבודה". הדברים נכתבו קרוב למאה שנים אחרי בעל "אור החיים", אולי בהשפעתו.

⁶ אילת השחר לשמ' ל:לא; מנוחת שלום (לר' יעקב חיים סופר) ח"ג, יב בשם הגר"ז; משמר הלויים לר"ש שולזינגר ח"ה, טז ועוד.

⁷ חלק מן המקורות נסקרו במאמרו של הרב פרופ' ארי זיבוטפסקי בדף השבועי של אחמ"ק תש"ע (858), ויש עוד רבים.